

O toleranciji iz različitih uglova i teoloških perspektiva

Marko P. Đurić

Velika Ivanča, Srbija

Sažetak

Autor u svom članku govori o toleranciji kao vjernik. U vezi sa njom on i obrađuje sljedeća pitanja: Isus i tolerancija, Crkva i tolerancija, Pravoslavlje i tolerancija, Bog Starog zavjeta i tolerancija, Islam i tolerancija i vjerski fundamentalizam i tolerancija. Ne zadržavajući se samo na tome on se u svome članku dotiče i drugih pitanja.

Ključne riječi: tolerancija, netolerancija, fundamentalizam, liberalizam, Isus, Poslanik, Islam, Hrišćanstvo, Pravoslavlje, Kur'an, Crkva, pluralizam.

Uvod

P ošto je crkva uvijek svjesna svoje božanske misije, ona uvijek i zna za onaj Isusov misijski nalog (Mt, 28, st18–20). Prilikom širenja Hristovog učenja ona se nikad nije sa svojim nejednoličnicima obračunavala onako kako se to država obračunavala sa svojim. Jeretici su prolazili neuporedivo bolje od disidenata. Pozivajući se na Riječ Božiju i svoje kanone ona ih je izopštavala iz svoje sredine. Misleći na jeretika čije je učenje razbijalo jedinstvo Crkve apostol Pavle veli da ga poslije prvog i drugog savjetovanja treba izbjegavati (Tit, 3, 10), a zatim

dodaje: “Uklonite zloga iz svoje sredine” (I. Korićanima, 5, 13). Pri čemu kad govorim o Crkvi ovdje prvo mislim na Apostolsku crkvu, te na njen stav prema jereticima.

Kako su najranija četiri Crkvena sabora koja su održana u Bizantiji fomurlirali osnovne hrišćanske dogme isti su po svom autoritetu bili poistovjećivani sa četiri jevanđelja.¹ Tolerancije otuda prvo ne bješe prema onima koji su svojim učenjem dolazili u sukob sa Crkvom u vezi njenih najvažnijih dogmi, odnosno istina. Ne samo da je svetom Tomi Akvinskom istina bila “najuzvišenija” već je istom bila i “najznačajnija” vrijednost. Upravo zato kada je kleru i hijerarhiji jedne historijske Crkve interes bio važniji od istine, pa se samo zato i išlo na apsolutizaciju djelimične istine, ta vremena prvo pamtimo po vjerskoj netoleranciji, fanatizmu i međucrkvanim sukobima. Ali se Crkva kroz svoju povijest pokazala netolerantnom ustanovom i prema grješnicima koji su skandalozno i nemoralno živjeli pa su zato prvo braći bili sablazan.

Danas svakako prvo treba praviti razliku između političko-pravnog i teološko-dogmatskog vida tolerancije, odnosno netolerancije. U prvom slučaju je država ta koja u svojim najvažnijim pravnim aktima mora da obezbijedi minimum tolerancije. Istovremeno samo ona, ne i svaka Crkva, koja u sebi prepoznaje tražitelja, ne i nalazitelja najvažnije istine zalagat će se za tolerantne odnose i dijalog.

Razmišljanje o toleranciji u crkvenom kontekstu najčešće nas odvede sljedećem zaključku: “Gde isključivosti žive, njoj tu nema mjesta”. Upravo zato ona u teološkom liberalizmu ima svoga trajnog zaštitnika, kao što u teološkom i drugom fundamentalizmu prepoznaje svog trajnog protivnika. “Čovjek je tolerantan kada trpi čovjeka koji se svojim mišljenjima i pogledima, a možda i u svojim postupcima razlikuje od njega”.² Hrišćanin će sigurno biti tolerantan prema muslimanu pozivajući se na jednu rečenicu iz Poslanice Jevrejima (Jevrejima, 1, 1), musliman se neće netolerantno odnositi prema hrišćaninu ukoliko se sjeća jednog ajeta iz sure “Al-Maide” (Sura, 5: 48).

Ne onaj tradicionalan duh koji je najčešće konzervativan i tvrdokoran, već onaj liberalni duh koji se u svijest Zapadne Crkve (Protestanske-evangelističke...) “uvukao” krajem 19. i početkom 20. st. prvo će i danas poraditi na vjerskoj podnošljivosti između Avramovih vjera. Kako u istom duhu nije oskudijevala Rimski i neke protestantske crkve znamo za jedno drugačije historijsko hrišćanstvo koje se po mnogo čemu razlikovalo od onog srednjovjekovnog koje je bilo zatvoreno i isključivo.

Razmišljanje o “jedinstvu u različitosti” sigurno će smanjiti mnoge “napetosti i podstaci nas na mnoge korisne inicijative” pa će se naše razmišljanje u navedenom smislu prvo naći na usluzi vjerskoj toleranciji. “Božanski život u našem zemaljskom životu nije jedan, nego mnoštvo. Slutiti jedno u mnoštvu, to je međutim, bit ljubavi”³ veli poznati protestanski (evangelistički) teolog Ernst Troelitch u jednome od svojih predavanja iz 1901. godine. Kako se u Poslanici Jevrejima (Jev, I, 1) veli da je Bog od davnine mnogo puta i na mnogo načina govorio našim očevima preko proroka, ako sad muslimanovo vjerovanje u Boga poistovjetimo s Božijim govorenjem čovjeku mnogo toga što je preopterećivalo naše međusobne odnose sada će sigurno nestati.

Pošto je Balkan kroz cijelu svoju povijest ponajmanje bio tolerantno područje čije strašne posljedice i danas osjećamo na svojoj koži pitanje koje traži odgovor glasi: šta Crkva i druge vjerske institucije mogu da učine za njenu afirmaciju? Ako njihovi “pastiri” i duhovne vođe na pravi način žive svoja vjerska uvjerenja vjernici će u njoj prepoznati svoj etički minimalizam ne i maksimalizam pa će se prvo za nju zalagati. Vjernik zato uvijek može više. Ali, kako se kod nas Srba teološki i crkveni diskurs uvijek preplitao sa onim ideološkim i nacionalnim sa mnogim korisnim počecima uvijek je teško išlo. Vezujući se nekritički za svoje najveće autoritete u Crkvi koji su uvijek u javnosti bili prepoznatljiviji po svom antikaticizmu, i antiislamizmu, i danas smo, prvo zbog toga, u našim međusobnim odnosima daleko više svjesni njene krize i napetosti nego bilo čega drugog što bi netoleranciji bilo suprotno. Ekleziološko teološko obezvređivanje Rimskog katolicizma i protestantizma i teološko obezvređivanje islama i danas teološki živi u svijesti naše Pravoslavne crkve. I danas daleko više znamo za napete nego druge odnose.

Isus i tolerancija

Premda nam je Isus kao Hristos prvenstveno religiozno, a time i egzistencijalno važan (Mk, 2, 10), Njegovo nam ponašanje nije ništa manje važno. Isus nam je primjer i obrazac kako se trebamo svakodnevno ponašati. Neko ko sada o Njemu razmišlja prvo će reći da je Njegovo moralno ponašanje usredsređeno na vrijednost čovjeka. “Subota je stvorena radi čovjeka, ne i čovjek radi subote” (Marko, 2, 27) veli Isus.

Pošto se danas ne srećemo samo sa jednom nego sa tri Avramove religije Isusovo vjerovanje u jednoga Boga najvažnija je ona “kovča”

koja nas međusobno povezuje. Razmišljanje o hrišćanskim korijenima vjerske tolerancije svakako da će nas uvijek voditi pitanje o Isusu iz Nazareta. Već sama činjenica da se on tolerantno i uljudno ponaša prema mnogima (Mk, 7, 24; Mt, 8, 5; Jovan, 4, 46) govori da je okvir njegove tolerancije bio veoma širok. Isus se na prvom mjestu sreće sa onima koje je društvo iz Njegova vremena odbacilo i prezrelo. Ali, kako se njegovo razmišljanje o grijehu razlikuje od razmišljanja ostalih, njegov odnos prema drugima je također morao biti drugačiji. Za “njega izvor onečišćavanja – odnosno grijeha – nije nešto izvanjsko, nego nešto što se nalazi u samom čovjeku. Između tih dvaju teologija, kao i između ta dva shvatanja grijeha, nepremostiva je razlika. Za fariseje je pomanjkanje obredne čistoće, kao što je to bio slučaj Gospodinovih učenika, nedvojbeno bio grijeh, dok Gospodin kada malo niže nabraja različite grijeha spominje samo moralne nedostatke.”⁴

Već time što naglašava i uzima za primjer ljubav prema bližnjemu jednog Samarijanca (Lk, 10, 29-37) koji su u njegovu vremenu od strane njegova naroda držani za pristalice “đavolske jeresi” (Jovan, 8, 48) – i važili za “kultno nečiste” (Amos, 8, 14; Ezra, 4, 1-3; 2 Krlj, 17, 34-41) – Isusa dovodi u specifičnu situaciju. Isus zbog tolerantnog ponašanja prema onima koji nisu bili tolerantni od vjerskog društva iz njegova vremena zamjerit će se vjerskoj i političkoj eliti svoga vremena. Iskusiće na svojoj koži sve posljedice jedne netolerancije. Pošto njegovo druženje sa prezrenima i odbačenima ide dalje od samih zahtjeva tolerancije, u takvom njegovu ponašanju mi danas možemo da prepoznamo njegov etički minimum ne maksimum. Kako mu je njegova otvorenost za vrijednosti Kraljevstva Božijeg uvijek bila važnija od “esenskog ideala savršene svećeničke - kultne čistoće” on je morao i da se ponaša drugačije od ostalih. Upravo zato on i hvali Samarincevo ponašanje prema unesrećenom čovjeku (Lk, 10, 27-37) ne i ponašanje levita i sveštenika. Stavljajući na prvo mjesto poslušnost volji Božijoj, Isusu iz Nazareta ponašanje po Božijem zakonu je važnije od svakog ljudskog legalizma.

Podemo li od jednog Lukinog izvještaja (Lk, 7, 36-50) niko drugi i nije bio, do jedna “javna grešnica”, mi bismo rekli prostitutka, koja pomaza Isusu noge. Ističući vrijednosti onih koji su od tadašnjeg društva zbog svojeg javnog ponašanja bili odbačeni i prezreni Isus je donio čovječanstvu jednu drugačiju ljestvicu vrijednosti u kojoj je bilo osigurano mjesto i tolerancija. Upravo zato Rože Garodi za Njega i kaže: “Ispunio je obećanje heroja i mučenika o velikom buđenju slobode... mitske sile

usuda padoše pred njim u prah. Svi bogovi pomriješe, a čovjek je počeo. To je bilo novo rođenje čovjeka.”

Crkva i tolerancija

Pošto se Crkva razlikuje od države ona je prvo i svjesna svoje božanske misije. Danas joj ta svjesnost ne dopušta da bude tolerantna prema onima koji izvrću njenu nauku i koji skandalozno žive (1. Iv, 2, 22–23; Dj, 5, 3–5). Ni prema onima koji idu na ruku njenim podjelama, također u Crkvi nije nikad moglo biti tolerancije. Uz to se sjetimo kako se apostol Petar ponaša prema Ananiji i Safiri (Dj, 5, 5; 5, 3–5). Apostol sazva strašnu kaznu na Ananija i Safiru (Dj, 5, 5; 5, 3–5). Lažući Duha Svetog Ananije laže i samog Boga (D, a, 5, 3; 5, 4) pa samo zato i nije mogao izbjeći strašnu kaznu (D, a, 5, 5).

Kako se u mnogim crkvenim katihizmima ne srećemo sa pojmom tolerancije to velim da ona i nije neko važno pitanje za moralnu teologiju Crkve. Danas se u susretu hrišćanstva sa drugim religijama daleko više srećemo sa pojmovima kao što su dijalog, ekumenizam, jedinstvo nego tolerancija. Držeći do maksimalnog jedinstva u Katoličkoj crkvi koju je po svetom Ciprijanu Isus sagradio na Petru isti veli: “Haljina Gospoda Isusa Hrista uopšte se ne dijeli”⁵. Eto sad još jednog razloga zbog čega je Crkva daleko više držala do pojma jedinstva nego do pojma tolerancije. Tolerancije otuda u Crkvi ne smije biti na štetu Crkvinog jedinstva. Uostalom i sam Isus molio je se za jedinstvo svoje Crkve (Jovan, 17, 24). Apostol Pavle jasno kaže: “Nego Ljubavlju služite jedni druge” (Ga, 1, 5, 13), ne tolerancija nego služenje hrišćaninu je njegov etički ideal. Međutim, premda je tolerancija starija od služenja pa njega nema bez nje služeći jedni drugima samo ćemo se dopasti Hristu.

Pravoslavlje i tolerancija

Na hrišćanskom Istoku car je uvijek ispovijedao vjeru koju propovijeda Crkva, a koju prihvaća i većina njegovih podanika. Sada se zbog svega toga careva i Crkvena vjera u Boga proglašavaju i službenom vjerom samog carstva. Pri tome je to uvijek bila pravoslavna vjera. U bizantijskom i svemu kasnijem pravoslavnom društvu otuda se i nije mogla razviti svijest o toleranciji. Car ne toleriše ono vjerovanje koje bi bilo protivno njegovoj vjeri, vjeri njegove Crkve, i vjeri njegovih poda-

nika. Pošto je on u Crkvi, odnosno u njenom kleru, imao svog vjernog saveznika u borbi protiv vlastele, eto sada još jednog razloga zašto on ne toleriše i druga vjerovanja kada se ona pojave u njegovoj državi.

Veliki župan Nemanja koji je bio poštovan kao svetac, a prije toga znamo da je bio studenički kaluđer bez milosti je proganjao bogumile, odnosno pristalice babunske vjere. “Već 1350 godine čuju se tužbe, kako je Stefan silom nagonio Latine da pristupe istočnoj crkvi i da ih je, protivno crkvenim odredbama, ponovo dao krstiti” veli Konstantin Jiriček u svojoj “Istoriji Srba”⁶ (str. 233). Nije to sada nikakvo iznenađenje. Na Saboru u Žiči – a po Teodosijevom pisanju – sv. Sava poziva sve “latinske jeretike” da se odreknu svog “zloglasnog krivovjerja”⁷. “Nazarenima”, čitamo na jednom mjestu “ne samo da se niko nije zahvalio zbog toga, nego su bili progonjeni. Većina njihovih muškaraca je provela na robiji po sto dvadeset i više mjeseci, u najboljim svojim godinama (između 18 i 29). Podstrek za proganjanje nije poticao od Austrijske države – ona je imala Patent o toleranciji – nego od strane Srpske crkve u Austriji, a kasnije u Srbiji”⁸. Netolerancija na hrišćanskom Istoku otuda ima svoju duboku historiju pa je ona prosto bila imanentna pravoslavnom biću. Prema onima koji su se u svome vjerovanju razlikovali od pravoslavnog, Pravoslavna crkva najčešće se obračunavala preko države. Pošto se odnos između pravoslavlja i nepravoslavlja uvijek svodio na odnos ortodoksije i heterodoksije, pri čemu je sva ortodoksija bila na pravoslavnoj strani, drugačije sigurno nije ni moglo biti. Piter L. Berger svjetski poznati sociolog religije pišući o položaju nekih protestantskih zajednica u Rusiji kaže: “Zakon o religijskim zajednicama iz 1997. godine je garantirao prava tradicionalnim vjerskim manjinama, ali je ograničio širenje novijih religijskih grupa kao što su evangelistički protestanti i mormoni”⁹.

Počev već od Fotija pa sve do danas pravoslavni bogoslovi prena- glašavali su važnost dogmatskih razlika između svoje i Rimske crkve: artikulirajući ih na način koji ne odgovara objektivnom učenju Rimske crkve, pravdali su svoju političku netoleranciju prema Rimu. Nadbiskup Krfa i administrator Soluna Y. Spyteris (IKA, 6, 04. 2011. godine) veli: “nismo čak priznati od države, nemamo status pravne osobe”. Iz čega se sada da jasno izvesti sljedeći teološki zaključak. Ne nepravoslavna, nego samo Pravoslavna, ovdje Grčka crkva pravi je svjedok vjere u Hrista i branilac istine. Grčka država, a sve s obzirom na bliske odnose sa Crkvom, Katoličkoj crkvi nije ni bila u “stanju” priznati status pravne

osobe. Bliski odnosi između pravoslavne crkve i “države”, a koji je poznat pod nazivom “simfonija” najčešće je pogađao vjersku toleranciju. Mnogo štošta ukazuje da taj koncept odnosa između Crkve i države ima šanse da ponovo oživi, i da nađe svoje mjesto u pravoslavnom društvu. Ali i ovoga puta na štetu tolerancije i nekih elementarnih vjerskih prava.

Premda Crkva po svojoj unutrašnjoj strukturi pripada, na prvom mjestu, “milosnoj stvarnosti” pa joj niko drugi i nije “glava” do sam Hristos, na pravoslavnom Istoku znamo za model “državne i nacionalne crkve”. Ali, kako se ona uvijek ostvaruje u okviru jednog naroda to mi nismo mogli izbjeći pojavu “nacionalne ekleziologije” koja i danas ne može da živi bez sjećanja na svetog Savu i kosovski mit.

Kako smo i danas – a da se ovdje poslužim riječima njemačkog crkvenog historičara dr. Huberta Wolfa – u našoj Srpskoj crkvi daleko svjesniji “centripetalnog” nego drugog pravoslavlja, koje nas sve više udaljava od onog “ekumenskog pravoslavlja” u smjeru “teološkog nacionalizma”, to smo i danas prvo svjesni da se historija na Balkanu u mnogim stvarima samo ponovila.

Tako su, npr., Rimokatolici bili za Pravoslavnu, ovdje Srpsku crkvu, u Srednjem vijeku jeretici, a to su i danas, pa se s tim u vezi podsjetimo na pisanje “Enciklopedije pravoslavlja” naše Crkve iz 2002. godine o njima.

Pošto i danas svojim djelom Nikolaj Velimirović, Justin Popović i sjećanje na sv. Savu presudno utiču na razvoj današnje srpske teologije, a koji su uvijek imali daleko više polemičan nego dijalogičan odnos prema Zapadnom hrišćanstvu, to smo i danas prvenstveno svjesni teologije ponavljanja, a time i dogmatsko ekleziološkog obezvređivanja Rimske i Protestanske crkve. Kako se kod vodećih pravoslavnih teologa (Homjakov, J. Popović i drugi) Crkva shvata i razumije kao Pravoslavna, ne i kao druga crkva, sa takvim tvrdnjama u svijest Pravoslavne crkve se rano uvlači netolerancija prema nepravoslavnim Crkvama.

Svakako da smo i danas crkve prvo svjesni kao Hristovog tijela, pa apostol Pavle i piše da su udovi mnogi, a tijelo jedno (1. Kor, 12, 12); sigurno je da će takvo razumijevanje Crkve trasirati put mnogim stvarima te i međucrkvеноm dijalogu i crkvenoj toleranciji. Pavlova ekleziologija otuda je najprije koegzistentna s duhom ekumenizma i s duhom vjerske tolerancije, koja isključuje napetosti i polarizacije između historijskih crkava.

Pošto danjašnje sveukupno pravoslavlje stoji pred novim izazovima pitanje o toleranciji prvo zato postaje važno pitanje i za njega. Kako se na

hrišćanskom Istoku uvijek vjerovalo, a i danas vjeruje, da će toleriranje tuđeg mišljenja, ovdje zablude, ugrožavati i nagrizzati pravoslavnu spoznaju istine, to se na nju i danas gleda kao na grijeh protiv istine, pa se nije za nju. Pošto vjerske različitosti nikad nisu imale svoje pravo mjesto u pravoslavnom društvu, eto sad glavnog razloga što se nije držalo do nje. Kako se u “Epanagogama” veli da se patrijarh “bez straha od cara treba zalagati za istinu i odbranu svetog nauka”¹⁰, što se na hrišćanskom Istoku sva spoznaja istine isključivo ticala jedne teologije, ovdje pravoslavne, monopolizam na Istoku uvijek je bio u paru sa pravoslavnom netolerancijom”. Kako su po bizantijskim zakonima („Epanagogama“) bizantijski carevi bili jedini čuvari jedinstva hrišćanske, ovdje pravoslavne vjere, u čuvanju navedenog jedinstva neki od njih su bili pravi “teološki diktatori” koji prvo nisu bili za vjersku toleranciju.

Islam i tolerancija

„Ipak, ukupno posmatrano, život pod muslimanskom vlašću bio je udoban, koliko je to moguće pod tuđom dominacijom, a prosječni pojedinac nije imao šta da se žali u pitanjima ispovjedanja vjere“¹¹ veli Abraham S. Halikin prof. književnosti i historije na Kolumbija Univerzitetu u SAD-a. “Sasvim nevjerovatno može zvučati tvrdnja, koju mi ipak ni najmanje ne možemo ublažiti: Turska je bila religiozno tolerantnija od habzburških država. Dok je naime u ovim od nekatoličkih religija pravoslavlje podnošeno kako-tako, protenstatizam s mukom i progonima, a islam baš nikako, dotle su u Turskoj sve monoteističke vjere imale pravo – ne doduše baš jednako, a ono ipak nekakvo pravo – na neku opstojnost i djelovanje” veli pokojni isusovac pater Predrag Belić.¹² Pošto se vjerska tolerancija u Osmanskom carstvu zasnivala na šerijatskom pravu čiji su izvori bili Kur’an, sunnet, idžmau-i-umet i kijas¹³, vjerske netolerancije u navedenom carstvu nije smjelo biti prema “sljedbenicima Knjige”, odnosno prema hrišćanima i Jevrejima. Premda znamo za “rušenje i pustošenje” hrišćanskih manastira i bogomolja od strane muslimana svakako da iza svega nije mogla stajati “osmanska vlast”, niti pak pozivanje na vjerske razloge. Pozivajući se na Kur’an, a počev od Medinske povelje, ugovora koji je Muhammed, a. s., sklopio sa kršćanskim monasima Manastira Svete Katarine, pa sve do *Ahdname*, znamo za pojavu muslimanske tolerancije koja se od svake druge razlikovala u formalnom ne i u materijalnom smislu. Pošto su osnove za

međureligijski dijalog i za razvijanje vjerskog pluralizma već bile date sa pojavom Kur'ana (Kur'an, Al-Maida, 48; Al-Kafirun, 6) netolerancija je nespojiva sa osnovnim duhom islama. Kako u nekim krajevima islamskog svijeta pojedini muslimani, ili neke muslimanske političke grupe, ponajmanje žive od sjećanja i uspomene na svoga Poslanika to tamo prvo ne znamo za toleranciju i dijalog sa hrišćanima. Budući da nije u duhu Kur'ana da musliman stvara neku novu teologiju kojom bi se išlo na obezvređivanje neislamskih vjerskih stavova to islamsko društvo ne može biti netolerantno ako drži do svog vjerskog identiteta.

Jedno od najvažnijih kur'anskih načela i ne odnosi se na ništa drugo do na samu vjersku toleranciju. Pošto se u Kur'anu kaže: "meni moja, vama vaša vjera" (Kur'an, 109, 6) islam prvo zato i nije isključiva, a time ni netolerantna religija. Iako on ne pretenduje na apsolutnu spoznaju Istine (Al-Hağ, 67) ne znači da je on i na strani teološkog relativizma. Kako se u Kur'anu neposredno i posredno srećemo sa nizom ajeta koji idu u prilog toleranciji, ona je prosto usađena u sam korijen islamskog bića, pa prvo zato ona i nije proizvod nikakvih historijskih okolnosti. U vezi nje musliman će se uvijek pozivati na Kur'an, jer u njemu jasno piše: "U vjeru nije dozvoljeno silom nagoniti, pravi put razlikuje se od zablude" (Krava, 256). Današnji hrišćanin i Crkva koji žive od uspomene na Hrista reći će da On prema drugima prvo nije bio nasilan. Istovremeno svaki musliman koji živi od uspomene na svog Poslanika osuđivat će nečovječno ponašanje muslimana prema hrišćanima u pojedinim islamskim zemljama sa kojim se i danas srećemo. Razgovarajući sa drugima o ljubavi, praštanju i blagosti, u Isusovu ponašanju prepoznajemo njegov etički minimalizam, ne i maksimalizam. Misleći na religiju Laktancije piše: "Ništa nije dragovoljno kao religija. Ona nestaje ako se žrtva prinosi protiv svoje volje." (Lactantius: De institutionibus, V., 20).

Pošto se u Kur'anu jasno veli da u vjeri nema prisiljavanja, a zatim se dodaje "zar ćeš ljude prisiljavati da budu vjernici", musliman je onaj ko na pravi način živi svoj islam. Pri tome je uvijek tolerantan prema onima koji vjeruju u jednoga Boga (Sura, II, 256), a to su hrišćani i Jevreji. Ne samo po Bibliji već je i po Kur'anu jasno da ne može biti neograničene već samo ograničene tolerancije. Međutim, oni koji drže do svog i tuđeg jednoulja, i do svog vjerskog uskogrudog dogmatizma, prvo neće držati do njenog značaja. Kako se u suri "Junus" veli "da Gospodar tvoj hoće na zemlji bi doista svi bili vjernici. Pa zašto nagoniš ljude da budu vjernici" (Sura, II, 99) okvir tolerancije u islamu je dosta širok.

Premda se u Kur'anu veli "svi ljudi su jedinstvena zajednica" (Kur'an, 2, 213) što smo danas daleko više svjesni netolerantnih nego tolerantnih odnosa naše jedinstvo ponajmanje je stabilno i čvrsto. Nema bratskih odnosa ni između hrišćana, ni između muslimana, pa smo prvo svjesni krize solidarnosti. Kako naše razlike i naša teološka neslaganja ne možemo da uklonimo, one nam prvo zbog toga dolaze kao nužne. Naše će razlike uvijek svjedočiti o našim različitim vjerovanjima u jednoga Boga Stvoritelja, pa one kao takve za nas i imaju značaj naših najvažnijih istina.

Vjerski fundamentalizam kao neprijatelj vjerske tolerancije

Vjerska tolerancija, međureligijski dijalog i ekumenizam uvijek su imali u svakom, te i u pravoslavnom fundamentalizmu svog izrazitog protivnika. Pravoslavni fundamentalizam u vezi koga se oglasi "Politika" od 26. maja 2012. godine (str. 1 i 8), a zatim "NIN" od 12. aprila 2012. godine (str. 44, 46) uvijek je bio glavna prepreka svakom konstruktivnom razgovoru sa Zapadnim Crkvama i sa domaćim islamom. "Ekumenizam" čitamo u "NIN-u" od 12. aprila 2012. godine, "sa Rimom ostaje u Pravoslavlju takođe Srpskom, izvor unutar crkvenih sporenja i diskvalifikacija. Ziloti, revnitelji nemaju poverenja u Episkopat, koriste pamflete" veli se na navedenom mjestu. Pošto svaki fundamentalizam po svojoj osnovnoj strukturi nije ništa do "držanje onoga koji za svoje polazište zahtijeva apsolutnu valjanost" to danas znamo za njegove razne historijske varijante. Možemo razgovarati o islamskom, protestantskom pravoslavnom i drugom fundamentalizmu. Izvjesno je da musliman pozivajući se na neka mjesta u Kur'anu (Al-Maide, 48; Al-Kafirun, 6; sura "Beqara", 256) i hrišćani sjećajući se Isusa i sv. Franje Asiškog, se ne može ponašati kao fundamentalista. Misleći da je u posjedu apsolutne istine, on "normalno" drugu istinu i ne trpi pa je prvo zato neprijatelj vjerske tolerancije. Ali, kad danas razmišljamo o doktrinarnom fundamentalizmu Srpske crkve uvijek se prvo sjećamo dviju stvari; prvo, pozivanja na neke svete oce koji nikad nisu bili za dijalog i toleranciju, i drugo što sjećanje na njih nikad ne dolazi u krizu. Danas smo prvo svjesni teologije ponavljanja, a time i netolerancije. Pošto u pravoslavnoj crkvi riječ "ikonomija" prvo stoji u vezi sa riječju tolerancija pa njen osnovni sadržaj njime najbolje i pojašnjava, u vezi nje čitamo: "Četvrta svepravoslavna konferencija (Šambezi, 1968) bješe odredila između tema za budući Svepravoslavni Sabor i temu: *Ikonomija u Pravoslavnoj crkvi*". Ali, prijedlog je odbačen

na prvoj predsabornoj konferenciji (1976. godine)¹⁴. Polazeći od navedene tvrdnje jasno izlazi da sveukupno Pravoslavlje u toleranciji ne prepoznaje pitanje za sebe. Pošto je fundamentalista samo taj koji svoje vjersko polazište drži za jedino ispravno takvi njegovi stavovi uvijek su vodili napetosti i krizi međusobnog povjerenja. Budući da Novi zavjet “obuhvaća pluralizam teologija i doktrinarnih pozicija”¹⁵ pozivanjem na Novi zavjet i sjećanjem na Isusa on se prvo ne može braniti. Nesporno je da je istina jedna, ali je tačno da su i naša znanja u vezi nje različita. Upravo su zbog njih s nama u povijesti tri različite Avramove religije, a zatim kasnije ne mimoilazimo pojavu pravoslavlja, rimokatolicizma i protestantizma. Teze pravoslavnog fundamentalizma o Pravoslavnoj crkvi kao jedinog apostolskoj crkvi i danas prvo srednjovekovno zvuče. Pošto se i danas Crkva na pravoslavnom Istoku shvata i razumije kao Pravoslavna, a zatim kao Nacionalna crkva, teološki nacionalizam i danas je njeno važno obilježje. Tako bi prvo bilo po Homjakovu, i Nikolaju Velimiroviću. Naglašavajući svu važnost crkvenih Sabora kod donošenja i formuliranja osnovnih crkvenih dogmi (istina) nas je naš uskogrudi dogmatizam i otuđio i prvo poradio na međusobnoj nesnošljivosti. Prvo i sada znamo za Crkve prije i poslije Halkedona, a zatim nismo mogli mimoći šizmu u II. st. Riječ pravoslavan svakako da je danas prvo u funkciji da pokaže kako imamo dve Crkve, Pravoslavnu i Rimokatoličku, a zatim znamo za protestantske Crkve. Ali, tako stvari ne izgledaju kad se na njih gleda iz perspektive najvećeg zapadnog crkvenog oca. Tako, npr., Avgustin, u knjizi *De vera Religione*, dok veli, da ćeš badava pravi vjerozakon tražiti kod jeretika i šizmatika, nadodaje da ga treba iskati jedino kod onih, što kršćaninom katolikom, ili pravoslavnim zovu¹⁶. Pošto se na hrišćanskom Istoku, a sve češće od 14. st., srećemo sa stavljanjem znaka jednakosti između Hristove i pravoslavne, ne i druge crkve, isti znak i prvo i poradi na napetim i netolerantnim odnosima između Istočnog i Zapadnog hrišćanstva.

Zaključak

Danas se o pluralizmu može govoriti polazeći od logičkog koliko i drugog stanovišta. Ništa toliko nema potrebu za tolerancijom koliko pluralizam pa se on prvo bez nje ne može održati. Zbog njega je ona sama u povijesti pa zahvaljujući njemu držimo do njenog značaja u našim međusobnim odnosima.

Povijesno stoji da je Poslanik islama veoma držao do nje. Ali, takvo Njegovo ponašanje imalo je svoje uporište i svoj najjači oslonac u Kur'anu (Al-Kafirun, 6). Pošto i muslimani i hrišćani, Crkva i muslimanska Ulema, "slijede čistu vjeru Ibrahimovu" (Kur'an, 5, 123–125), a to je vjera u jednoga Boga Stvoritelja, Muhammedov, s. a. v. s., tolerantan odnos prema hrišćanima i njihovoj Crkvi sada nam je sasvim razumljiv. Poslanik islama i nije mogao da se ponaša drugačije prema njima od onoga kako se već ponašao. Kako je hrišćanski moral na prvom mjestu "moral ljubavi" to za "kršćansku savjest ljubav, a ne tolerancija", predstavlja najveći moralni zahtjev" (Mk, 12, 28, 31).

ON TOLERANCE FROM DIFFERENT ANGLES AND THEOLOGICAL PERSPECTIVES

Marko P. Đurić

Summary

The author, in his article, talks about tolerance as a believer. With regard to it, he addresses the following questions: Jesus and tolerance, the Church and tolerance, Orthodoxy and tolerance, the God of the Old Testament and tolerance, Islam, and tolerance and religious fundamentalism and tolerance. Apart from focusing on the mentioned issues, the author also addresses some other matters in his article.

Key words: tolerance, intolerance, fundamentalism, liberalism, Jesus, Prophet, Islam, Christianity, Orthodoxy, Quran, Church, pluralism

Literatura:

- Jedin, Hubert, *Crkveni sabori*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980, str. 13.
- *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, priredio Adel Kourny, Prometej, Zagreb, 2005, str. 491.
- *Kršćanstvo i religije*, Zbornik simpozija profesora teologije, KS, Zagreb, 2000, str. 92.
- Cole, Alan, *Tumačenje evanđelja po Marku*, Dobra Vest, Novi Sad, 1989, str. 123.
- Sv. Ciprijan: *Jedinstvo crkve euharistija molitva Gospodnja*, SB, Makarska, 1987, str. 109.
- Jiriček, Konstatin, *Istorija Srba*, knjiga I, Slovo Ljubve, Beograd, 1978, str. 233.
- Šanjek, F., *Bosansko humski krstjani i katarsko dualistički pokret ...* str. 72.

- Birviš, Aleksandar, *Pismo patrijarhu Irineju*, Bilten, Franjevačke teologije, Sarajevo, broj 1-2/2012, str. 167.
- Berger, Piter, *Pravoslavlje i globalni pluralizam*, Teme, Niš, 1/2010, str. 162.
- Benz, Ernst, *Duh i život Istočne crkve*, KS, Zagreb, 2000, str. 226.
- Halikin, Abraham S., *Judeo-arapska književnost*, Majmonid, Gradac, Čačak, broj 116, 117, 1995, str. 91.
- Belić, Predrag, *Atentat na kardinala Utišinovića i sv. Ignacije Lojolski Synthesis Theologica*, Zbornik u čast R. Brajčića, "DI" Zagreb, 1994, str. 551.
- Isaković, Arifa, *Kršćani u osmanskome pravu*, B, F. br. 40/2014, str. 127, Sarajevo.
- Brija, dr. Jovan, *Rečnik pravoslavne teologije*, B. fakultet. SPC, Beograd, 1977, str. 82.
- Boff, Leonardo, *Crkva, karizma vlast*, Stvarnost, Zagreb, str. 104.
- Marković, O. Ivan, *Papino poglavarstvo u Crkvi za prvih osam vekova*, Zagreb, Knjiga Tiskarna i litografija C. Albrechta, 1883, str. VIII.

Kako religije mogu doprinijeti međunacionalnom pomirenju na prostoru zapadnog Balkana

Samed Imamović

Medžlis Islamske zajednice Gračanica / Visoko

Sažetak

U ovom radu ćemo pokušati dati doprinos odgovoru na pitanje kako religije mogu doprinijeti procesu međunacionalnog pomirenja na prostoru Zapadnog Balkana. Obzirom da religijske zajednice još uvijek uživaju veliki ugled na ovim prostorima i da narodi ovih prostora izražavaju visok nivo religijske samoidentifikacije, od njih se očekuje da daju svoj doprinos u ovom procesu. Primjetno je da neke religijske zajednice nisu dovoljno iskrene i nisu podjednako otvorene prema procesu pomirenja, vjerovatno zbog uloge koju su imale u nedavno završenim sukobima i bez smjelosti da se suoče sa tom ulogom. Ako se osvrnemo na svete tekstove i dokumente religijskih zajednica vidjet ćemo da obiluju argumentima u kojima se zalažu za mir, suživot, uvažavanje, praštanje itd. Međutim, problem nije u svetim tekstovima, već u načinu kako se oni interpretiraju. Religijske zajednice svoj doprinos procesu pomirenja mogu dati na mnogo načina kao npr.: suočavanje sa vlastitom ulogom u proteklim dešavanjima, podsticanje na međusobno priznavanje i poštivanje, vođenje dijaloga, propovijedanje o nužnosti mira, suživota i tolerancije, promoviranje etike suživota u miru kroz odgojno-obrazovni proces, propovijedanje o pogubnosti mržnje te afirmiranje etike praštanja, zajedničko posjećivanje